

УДК 811.161.2'367.323

О. Г. Акастьолова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ОКЛИЧНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

На матеріалі поетичних текстів Ліни Костенко досліджено лексико-граматичні маркери окличних речень, проаналізовано структурно-синтаксичну своєрідність різних груп окличних конструкцій.

Ключові слова: окличне речення, біфункціональне окличне речення, власне-окличне речення, емоційна функція, семантика окличного речення.

На материале поэтических текстов Лины Костенко проведено исследование лексико-грамматических маркеров восклицательных предложений, проанализировано структурно-синтаксическое своеобразие различных групп восклицательных конструкций.

Ключевые слова: восклицательное предложение, бифункциональное восклицательное предложение, собственно-восклицательное предложение, эмоциональная функция, семантика восклицательного предложения.

The research was made with materials of poetical texts written by Lina Kostenko on lexical-grammatical markers of exclamation sentences. The structurally-syntactical originality of different groups of exclamation constructs was analyzed.

Keywords: exclamation sentence, bifunctional exclamation sentence, actually-exclamation sentence, emotional function, semantics of exclamation sentence.

Основні положення лінгвістичної теорії емоцій переконують у тому, що емотивна функція мови має право на виділення й визнання її як однієї з провідних, адже емоції відіграють виключно важливу роль у процесі мовної комунікації.

У мовній картині світу віддзеркалений емоційний світ людини, що проявляється в розмаїтті арсеналів мовних засобів, покликаних позначати й виражати емоції. У процесі мовного опосередкування емоційність (емоції) як психічне явище трансформується в емотивність (емотиви), що є мовним явищем, за допомогою одиниць усіх рівнів мови – фонетичого, морфологічного, лексичного, синтаксичного тощо.

На синтаксичному рівні емотивну функцію мови реалізують окличні речення, при цьому окличність – засіб вираження емотивності. Сутність та обсяг поняття «окличність» тлумачаться неоднозначно. На думку одних дослідників (О. С. Мельничука, О. В. Богдановича та інших), окличність становить лише емоційно чи експресивно забарвлений варіант вимови речення, який може супроводити будь-який модальний різновид речення. Відповідно до інших досліджень, зокрема Т. А. Кільдібекової, Н. Г. Озерової, І. П. Распопова, Г. В. Навчук тощо, окличність може бути виражена фонетичними засобами (інтонація), лексичними (емоційно забарвлені одици, вигуки, частки, займенниково-прислівникові слова), морфологічними (словотворчими – суфікси суб'єктивної оцінки) й синтаксичними (вибір відповідно до стану мовця тієї чи іншої синтаксичної структури при оформленні думки), тобто має значно ширше коло засобів вираження.

У лінгвістичній літературі подано декілька класифікацій окличних речень. Є. М. Галкіна-Федорук запропонувала диференціювати їх за значенням. Т. А. Кільдібекова – в аспекті взаємодії емоційного й інтелектуального в значен-

невій структурі висловлювання. Н. Г. Озерова – за наростаючою силою інтонаційного вираження емоційності. І. П. Распопов окличні речення поділяє на дві групи: 1) подібні за складом до неокличних; 2) окличного характеру набуває не тільки інтонаційне, але й лексико-граматичне вираження.

Наявність багатьох критеріїв, обраних для класифікації окличних речень, підкреслює складність і багатоаспектність їх вивчення.

Основними ознаками окличного речення вважаємо: 1) виконання емотивної функції; 2) наявність специфічної інтонації, що в писемній формі виражається за допомогою знака оклику; 3) використання спеціальних мовних засобів, що виражають емоції.

Мета нашої роботи – дослідити особливості формально-синтаксичної структури окличних речень у поезії Ліни Костенко, відомої української поетеси, глибоко самобутнього майстра слова, чия оригінальна поезія належить до найцікавіших сторінок сучасної української літератури. Обсяг зробленої суцільної вибірки із творів поетеси становить 500 окличних речень, цю кількість вважаємо припустимою, оскільки аналіз вибірки такого обсягу відображує синтаксичну специфіку тексту у всіх його основних рисах.

Емотивна функція мови, що реалізується в окличних реченнях, знаходить вираження в мовних одиницях як сегментного, так і суперсегментного рівнів мови. До сегментних мовних одиниць належать частки, вигуки, займенниково-прислівникові слова, звертання, які найактивніше беруть участь в оформленні окличних речень. До одиниць суперсегментного рівня належать інтонація, повтори, порядок слів у реченні.

Функції часток, що вживаються в окличних реченнях, полягають у підсиленні (акцентуванні) емоцій, виражених іншими мовними засобами, або у формуванні емотивного компонента значення. Це дає підстави вважати їх формальними синтаксичними маркерами речень цього типу. Наприклад: *«Ось це так віз! – сміявся. – Не доскочиш!»*; *«Не забувайте незабутнє, / воно вже інеш взялось!»*; *«Хай вилітає не той самий фенікс, / а зовсім інший, неймовірний птах!»*; *«Отакі вони хлопці, кирпаті сільські агронавти, / голуб'ята, анциболи, хоч не роди!»*; *«І кричала та мати: – Хоч личко його покажіть!»*; *«Тільки хто ж це королеві Марку золотинку в дзьобі принесе?!»*; *«А скільки в нас поезій випадкових / з нічого й ні для чого виника!»*; *«Великі вуха нашої епохи / нехай хоч мить побудуть без антен!»*.

Займенникові й прислівникові слова, втрачаючи первинні значення питань, вказівки, місця, наближаються своєю семантикою до часток і беруть участь у побудові спеціальних конструкцій (риторичних питань, номінативних власне-окличних речень). Наприклад: *«Яка важка у вічності хода!»*; *«Який палаючий вітер!..»*; *«Як тяжко стукать у чужі оселі, / бездомним будши на своїй землі!»*; *«Ми з Музою – ми дві – дві жінки – де наш лицар?!»*; *«Але майбутнє тому і майбутнє, / що має бути, що б не було!»*; *«Бори стоять, такі соснові!»*; *«Мені так добре, стіни такі отчі, / такий у серці невимовний щем!»*.

Вигуки, що обслуговують сфери емоцій, можуть виконувати як спеціалізовані (однозначні) семантичні функції, так і виражати широкий діапазон емоційних значень і відтінків, залежно від їхнього текстового оточення й інтонації. Наприклад: *«О, перший біль тих не дитячих вражень, / який він слід на серці залиша!»*; *«О, як натхненно вміє він не грати!»*; *«О, заспівайте дівчині романс!»*; *«О, як мені жилось і як мені страждалось! / І як мені навіки взнаки воно далось!»*; *«О, не взискуй гіркого меду слави!»*; *«О, як було нам весело, як весело!»*; *«О, як ти йшла в таку негоду, здалеку, / така одна-однісінька вночі!»*; *«Ох, лицарю, не зв'язуйся з отарою – / вона тебе затопче в пилюгу!»*.

Звертання, беручи участь в оформленні окличних речень, служить засобом передачі емоцій, вираження суб'єктивного ставлення до співрозмовника, а в окремих випадках містить його емоційну характеристику. Наприклад: *«Вечірне сонце, дякую за день!»*; *«Світку мій білий, яке тут роздолля!»*; *«Прощай, морська корово із Командорських островів!»*; *«Чоловіче мій, запрягай коня!»*; *«І світ кривавий, матінко свята!»*; *«Моя бабуся, старша моя мамо! / Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиши!»*; *«Добрий ранок, моя самотності!»*.

Інтонація служить не тільки для диференціювання комунікативних типів речень, а й засобом уточнення чи конкретизації змісту висловлювання, розкриття його підтексту, характеристики мовця й ситуації спілкування. Засоби інтонації володіють семантичною й функціональною релевантністю та беруть участь у диференціації окличних речень залежно від вкладеного в них змісту.

Дослідження фактичного матеріалу підтвердило гіпотезу про те, що порядок слів у реченні сприяє визначенню пріоритетності мовного наміру, вираженню найтонших відтінків думки, емоцій, адже в афективному мовленні емотиви тяжіють до початку речення. Наприклад: *«Весна підніме келихи тюльпанів, – / за небо вип'ю і за дві сосни!»*; *«– Холодно в ночі усім самотнім!»*; *«Як ми у вічі глянемо нащадкам?»*; *«Гримучий світе, ти хоч тут помовч!»*; *«Яка між нами райдуга стояла! / Яка між нами прірва пролягла!»*.

Яскравим засобом значеннєвого посилення, підкреслення емоцій, акцентування уваги на певній частині висловлювання є повтор лексичних елементів. Наприклад: *«Світ мене ловить, ловить... доганя!»*; *«А я лечу, лечу, лечу!»*; *«І серцю в грудях тісно, тісно, тісно!»*; *«В пісках пустили корінь – а вітер, вітер, вітер!.. / Бредуть, бредуть вигнанці в дорогу неблизьку!..»*; *«А вже здавалось, що живого нерва, / живого нерва не було в мені!»*; *«А місяць все такий же, він – місяць, місяченько, / як вчора, позавчора і хтозна ще коли!»*.

Служити засобом інтенсифікації висловленого почуття можуть поставлені одне за одним речення, побудовані за однією схемою. Наприклад: *«Вона тим небом у тій хаті марила! Вона така була ще молода!»*; *«Було у цьому / щось таке тривожне! / Було у цьому стільки гіркоти!»*; *«Я хочу волі, волі!.. А царі? / Я хочу жити, жити!.. А Дантеси?»*.

Ту ж саму функцію виконує повтор змісту. Наприклад: *«...страждаю, мучусь, гину, а живу!»*; *«Мої кохані, милі вороги!»*; *«І де він взявся, звідки він тут виник, / такий незвичний, дивний, неземний?»*; *«І так нам вільно, так повільно, / таке роздолля степове!»*; *«О, як їх їлося, вминалося, / хрумтілося із мокрих жмень!»*; *«А ти ж, моє місто, – єдине, одне! – / О, як ти цькувало і гнало мене!»*; *«І так щодня, щовечора, щоранку, / так щодуші! – мигтить у всі кінці»*.

Окличні речення можуть мати як цілком заміщені, так і незаміщені синтаксичні позиції. Конструкції з заміщеними синтаксичними позиціями розділяємо на дві групи: 1) біфункціональні, що є аналогами розповідних, спонукальних, питальних і бажальних речень; 2) власне-окличні, що виконують тільки емотивну функцію.

Залежно від ступеня емоційної експресивності серед біфункціональних окличних речень виділяємо конструкції з неінтенсивним вираженням емоцій та конструкції з інтенсивним вираженням емоцій. Серед останніх на особливу увагу заслуговують структури, що виражають значення категоричності, імперативності, та структури з більш загальним або відособленим значенням суб'єкта. Наприклад: *Триматись вільно й незалежно, перемовчати: хто кого. / І так беззахисно й безмежно / чекати голосу твого!»*; *«Не говоріть від імені народу. – / розперетричі ви йому впеклись!»*; *«– Люди, будьте взаємно ввічливі!»*; *«Так багато на світі горя, люди, будьте взаємно красивими!»*.

З-поміж власне-окличних речень із заміщеними синтаксичними позиціями виділяємо парцельовані конструкції, риторичні питання, нечленовані речення, схеми яких, незалежно від синтаксичного наповнення, є засобом вираження емоцій.

За допомогою парцельованих конструкцій мовець може виразити більше цілей, аніж в аналогічних непарцельованих. Парцеляція розширює інформаційну насиченість речення, інтенсифікує змістове навантаження його другорядних членів, надає їм виразності. Парцельовані конструкції містять імпліцитний зміст висловлювання, за рахунок чого вони стають семантично місткими, максимально виразними. Наприклад: *«Життя – це і усмішка, і сльози ці солоні. / І кров, і барикади, і музика Бізе!»*; *«...благословляю біль твоїх тенет. / Цю грудочку тепла – у Всесвіті – людину!»*.

Для риторичних питань характерно насамперед розходження між формою та ілокутивною метою, оскільки у них питальна форма використовується для реалізації експресивно посиленого ствердження або заперечення. Наприклад: *«Весна збиває шумовиння / у пелюсткове ескімо, – / а що ж ми винні, що ж ми винні, / що вже акацій не їмо?!»*; *«Яким вогнем спокутувати мушу / хронічну українську доброту?!»*.

Виділяємо також емоційно-оцінні риторичні питання, що служать для вираження безпосередньої емоційної реакції мовця. Наприклад: *«Як невимовне віршами не скажеш, чи не німою зробиться душа?!»*; *«І ні копійки ж, бо не візьме зроду, / бо що ви, люди, на чужій біді?!»*; *«Як мовчанням душу уяремлю, / то який же в біса я поет?!»*.

Активний засіб вираження окличності – незаміщеність синтаксичної позиції, що є характерною ознакою неповних окличних речень. Конструкції такого типу відзначаються високою емоційною експресією, що створюється за рахунок скорочення обсягу висловлювання, звільнення від другорядної, невагомої інформації. Найбільш функціонально активними з-поміж окличних речень із незаміщеними синтаксичними позиціями є еліптичні конструкції. Наприклад: *«Все так реально, а мороз – чукотський, / а ми на лижах – і вперед, вперед!»*; *«А нам з тобою – до сміху! / А нам з тобою – не смутно!»*; *«Ти думав – люди, глянув – барани!»*.

Оскільки окличні еліптичні конструкції, що виражають наказ, заклик, привітання, подяку, прохання, побажання, прокляття тощо, вимовляються здебільшого окличною інтонацією й мають досить усталене морфологічне вираження, то їх можна вважати власне-окличними реченнями. Вокативи теж можна трактувати як власне-окличні. Наприклад: *«Куди ти ділась, річенько? Воскресни!»*; *«Одкам'янійте, статуї античні, / одкам'янійте і кричіть на гвалт!»*; *«Хлопавкою для мух / убивати б такі посмішки!»*; *«– Щастя тобі, доле!»*; *«Лиш не зроби слухняною рабою, / не ошукай і крил не обітни!»*; *«Заклинаю тебе, будь навіки мені незвичайним!»*.

Своєрідною групою окличних конструкцій є усічені (зредуковані) складні речення, редукція яких полягає у тому, що вони мають залежну частину з підрядними сполучниками якщо, якби, коли, щоб із частковим значенням умови, пояснення, мети, а головна частина у них усічена або й зовсім відсутня. Наприклад: *«Якби їм тоді хоч лея – купити кармін чи гуаш!»*; *«Якби ти знав, як солодко, нестерпно, / і як спочатку я тебе люблю!»*.

Величезним емоційним потенціалом володіють незакінчені (обірвані) окличні речення. Вони належать до типових структур усного мовлення, вживання їх зумовлюється емоційним станом мовця. Наприклад: *«І як ми будем, як тепер ми будемо?! / такі вже рідні і такі чужі»*; *«– Не бійтесь, куме, іще трошки!»*; *«Не всі, не всі, хоч ягідку облиш!»*; *«Цар побілів: – Я вас в темницю! / Я вас у мурах заморою!»*.

Таким чином, аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновок, що окличні речення в поезії Ліни Костенко різноманітні за своєю структурою та емоційно-експресивним забарвленням. Вони можуть мати і цілком заміщені, і незаміщені синтаксичні позиції.

Бібліографічні посилання

1. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови: Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – 368 с.
2. **Костенко Л.** Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
3. **Навчук Г. В.** Функціональні особливості окличних речень та засоби їх вираження в сучасній українській мові / Г. В. Навчук // Південний архів : зб. наук. праць. Філологічні науки. – Херсон : Айлант, 2002. – Вип. XIV. – С. 270–273.
4. **Чабаненко В. А.** Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11–18.

Надійшла до редколегії 05.05.11

УДК 81'1

Н. Т. Акульшина

Національна академія Служби безпеки України (м. Київ)

ПОНЯТТЯ «КАРТИНА СВІТУ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Проаналізовано поняття «картина світу» з когнітивно-прагматичної точки зору.

Ключові слова: картина світу, субкультурна картина, когнітивна картина, національна мовна картина, мовна картина.

Проанализировано понятие «картина мира» с коммуникативно-прагматичной точки зрения.

Ключевые слова: картина мира, субкультурная картина, когнитивная картина, национальная языковая картина, языковая картина.

The article observes the analysis of such notion as «language world image» from communicative-pragmatic point of view.

Keywords: language world image, subculture image, cognitive image, national language world image, language world image.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що останнім часом у різних галузях гуманітарних наук досить часто зустрічається поняття *картина світу*, *мовна картина світу* та інші види «картин». Для вірного розуміння, тлумачення та оперування даними поняттями необхідно провести ґрунтовне дослідження їх походження та особливостей їх застосування у відповідному науковому контексті. Тому пропонуємо розглянути ці поняття більш ґрунтовно.

Метою даного дослідження є аналіз поняття *картина світу* (субкультурна, когнітивна, національна, мовна картини світу) з когнітивно-прагматичної точки зору.

Предметом даної статті є комунікативно-прагматичний аналіз поняття *картина світу* (субкультурна, когнітивна, національна, мовна картини світу), дослідження специфіки його застосування та факторів, що впливають на формування даних понять.